

קרן זווית

מחשבות וחישובים לפרשיות השבוע

נדב שנרב

פרשת האזינו

יוצאים מהבקבוק

האמונה בשדים ורוחות, אותם יצורים מסתוריים המסתובבים בעולם ומחוללים תופעות שונות ומשונות, על פי רוב שליליות, עברה כמה גלגולים במהלך ההיסטוריה. היו תקופות בהן האמונה הזו הייתה נפוצה מאוד הן בישראל והן בעמים, ותקופות מהן לא נשמע זכר לשדים ולמעשיהם. בימינו, כידוע לכל, יצאה האמונה בשדים, או לפחות ההתייחסות אליהם כאל יצורים ריאליים, מן האופנה, אך עדיין ניתן למצוא את ההשפעות הנמשכות של ימים עברו בכל מיני אמונות עממיות, וכפי שנראה בהמשך - גם בהלכה.

בפרשתנו נמצא את האזכור היחיד של השדים בתורה, בקטע המתייחס לחטאיהם של בני ישראל,

יזבחו לשדים לא אלוה, אלהים לא ידעום, חדשים מקרב באו, לא שערום אבותיכם ... וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו ... מזי רעב ולחומי רשף וקטב מרירי וישן בהמות אשלה בם עם חמת זוחלי עפר.

בכל התנ"ך ישנו רק אזכור מפורש אחד לשדים נוסף על זה שבפרשתנו. בתהלים ק"ז (פרק שיש כמה מקבילות בינו לבין שירת האזינו) הם מופיעים שנית, וגם כאן ההקשר הוא אותו חטא של בני ישראל - זביחה לשדים:

יזבחו את בניהם ואת בנותיהם לשדים.

משני המקורות הללו די קשה לעמוד על טיבם של אותם שדים, פרט לכך שהם היוו מושא לזביחת קרבנות, אולי סוג של עבודה זרה. עם זאת, חז"ל (ברכות ה, פסחים קיא) ראו בפסוקים שציטטנו לא רק הפניה לשדים באופן כללי, אלא גם שמות של שדים ספציפיים, ובראשם השד המפחיד במיוחד ששמו קטב מרירי:

רבי יוחנן אמר: כולו מלא עינים קליפות קליפות ושערות שערות, ורבי שמעון בן לקיש אמר: עין אחת נתונה על לכו וכל מי שרואה אותו נופל ומת, ומעשה בחסיד אחד שראה אותו ונפל על פניו ומת. (איכה רבה א' כ"ט)

כה חזקה השפעתו של אותו שד עד שזכה לקביעתן של שתי הלכות על שמו בשלחן ערוך, שתיהן מבוססות על קטע המשך (אותו לא ציטטנו כאן) ממדרש איכה:

צריך לזהר מ"ז בתמוז עד ט' באב שלא לילך יחידי מארבע שעות (=אחרי הזריחה) עד תשע שעות, (משום שבהם קטב מרירי שולט); ולא יכו התלמידים בימים ההם. (או"ח תקנ"א י"ח).

ובאמת, לרוב לומדי הגמרא אין ספק שחז"ל, או לפחות אמוראי בבל, האמינו במציאותם של שדים. לא זו בלבד: הם גם פגשו בהם, דברו אתם, ואף חזו במופיעיהם הקרקסיים:

אמר רבא לדידי חזי לי הורמיז בר ליליתא, כי קא רהיט אקופא דשורא דמחוזא (רץ על שיני החומה שהקיפה את מחוזא) ורהיט פרשא כי רכיב חיותא מתתאיה ולא יכיל ליה,

(היה פושט ונכנס תחת החומה, ולא הדביק אותו, 'שהיה השד רץ ביותר'), זמנא חדא הוא מסרגאן ליה תרתי כודניתי וקיימן אתרי גישרי דדונגג ושאר (קפץ) מהאי להאי ומהאי להאי, ונקיט תרי מזגי דחמרא בדיה. ומוריק מהאי להאי ומהאי להאי ולא נטפא נטופתא לארעאי, ואתו היום יעלו שמים ירדו תהומות הווה, עד דשמעו כי מלכותא וקטלוהו. (בבא בתרא עג א)

ואף הסתייעו בשרותיהם הטובים מדי פעם:

פעם אחת גזרה המלכות גזרה שלא ישמרו את השבת ושלא ימולו את בניהם ושיבעלו את נדות ... אמרו מי ילך ויכטל הגזרות? ילך ר' שמעון בן יוחאי שהוא מלומד בנסים... כשהיו מהלכין בדרך ... יצא לקראתו בן תמליון, (שד שקורין נוטיון - רש"י) (אמר לו) רצונכם אבוא עמכם? ... קדים הוא על בברתיה דקיסר (הקדים השד ונכנס בביתו של הקיסר) ונשתגעה והיתה צועקת ואומרת הביאו לי את ר' שמעון בן יוחאי - רש"י) כי מטא התם אמר בן תמליון צא בן תמליון צא? וכיון דקרו ליה נפק אזל אמר להון שאילו כל מה דאית לכון למישאל ועיילינהו לגנזיה לשקול כל דבעו אשכחו ההוא איגרא שקלוה וקרעוה. (מעילה יז)

ומהי אותה זביחה לשדים, שהתורה יצאה נגדה בפרשתנו? הגמרא (כריתות ג, סנהדרין סה) מתייחסת לפעולה כזו, אותה היא מכנה "מקטר לשד". מובאת שם טענה לפיה בעל אוב, שאיסורו נזכר בתורה בכמה מקומות, אינו אלא מקטר לשד:

מתקיף לה רבה - אם כן היינו עובד כוכבים? אלא אמר רבא: מקטר לשד על מנת לחברו.

מן הגמרא שם מתברר שישנם שני אפנים של קיטור לשד. אופן אחד הוא כשמקבלו עליו באלוה, ואדם כזה אינו שונה מהמקטיר לכמוש או לבעל - הוא פשוט עובד עבודה זרה. טיפוס שני הוא מי שהקטרה משמשת לו כשיטה להשתלט על השד או להניע אותו לפעולה³ - מעין שפשוף המנורה של אלדין, שגורם לשד להופיע ולעשות מה שמצויים עליו - ואדם כזה אינו עובד עבודה זרה, אם כי הוא כנראה עובר על איסורים אחרים⁴.

אינדולקו גראנדי

הזביחה לשדים, עליה מדובר בפרשתנו, אולי נראית לנו מעשה מוזר ומרוחק, מנהגי הבל של עובדי עבודה זרה ברברים מדורות הקדמונים שנעלמו לפני אלף שנה ויותר, אבל מחשבה כזו רחוקה מאד מן האמת. בצד הדתות המונותאיסטיות של העולם המערבי, היהדות, הנצרות והאיסלם, התנהל לאורך חלק גדול של ההיסטוריה, עד ימינו אלו או לפחות כמעט עד ימינו, פולחן אלטרנטיבי בניסיון להתפייס או להסתדר עם כל מיני כחות רוע ואופל בכלל ועם שדים, רוחות, ג'ינים, דמונים ושאר בני מינס בפרט.

לא מדובר בכת חשאית של עובדי שטן מוסווים, אלא בפולחן עממי המתנהל במקביל לדת הממוסדת.

¹השד קפץ בין שתי פרדות שעברו על גשרים מקבילים, ובידו אחז שתי כוסות יין ושפך מזו לזו תוך כדי ביצוע התעלול, ואף הצליח לעשות זאת בלי לשפוך אף טיפה.

²אגב, התוספות שם (ד"ה אמר) מבאר שהם אמרו את הנוסח הזה, "בן תמליון צא" בלשון שלא ירגישו האחרים בזה, כדי ש"סברו שעל ידי תפילה הוא" - כנראה סברו בעלי התוספות שאם אדם קורא לשד בשמו והוא יוצא, הדבר מעורר חשד שיש לו שליטה באותו שד ולכן יכול היה הקיסר להבין שיש לאותם תנאים גם קשר עם כניסת השד, לא רק עם יציאתו.

³יש בזה חילופי גרסאות בין רש"י בסנהדרין ובכריתות, עין בערוך לנר.

⁴ראה שו"ע קע"ט י"ט ובש"ך שם.

אנשים הלכו כסדר לבית הכנסת והניחו תפילין כל בוקר, אבל כשכאב הגב לא חלף, או כשלא נולדו להם ילדים שנים לאחר הנישואין, או כשפגעה בעדר שלהם מחלה מסתורית, הם נזקקו, לפחות ליתר בטחון, לכמה טקסים בעלי ציבון פגאני כדי לנסות ולהסיר את הקללה. אמנם אני רחוק מלהיות דמונולוג, אבל עד כמה שקראתי עד היום יש דמיון חשוד בין הטכסים האלו במקומות גיאוגרפיים ותרבותיים שונים לגמרי, מה שמעלה את החשד שמדובר באמת בשיירים של ריטואל עתיק, אולי מימי הראשונים של המין האנושי.

הבה נחזור לא כל כך הרבה שנים לאחר.

מה קרה בבוקר לח בשנת תרל"ח (1878)? את זה כולם יודעים. יואל משה סלומון, יחד עם חבריו, רכשו את אדמות הכפר אומלס מוכה הקדחת כדי להקים את המושבה החקלאית היהודית הראשונה לאחר אלפיים שנה, פתח תקווה. רק ארבע שנים קודם לכן, בשנה בה עלתה שכונת מאה שערים על הקרקע, היה סלומון עסוק במיזם אחר לגמרי - גיוס כסף מן הברון רוטשילד (לא הנדיב הידוע אלא בן דודו מפרנקפורט שהיה יהודי שומר מצוות) על מנת לתמוך בבית החולים "ביקור חולים" שמצבו הרעוע זעק נואשות לתיקון.

שליחות זו אל הברון באה מתוך מצוקה גדולה. ירושלים של המאה התשע עשרה לא היתה בדיוק חוות בריאות: הדוחק, הזחמה והעוני גרמו להתפשטות של מחלות כמו טיפוס ושנית, הזבובים והיתושים העבירו לא רק קדחת אלא גם גרענת, מחלת עיניים שגרמה לעוורון, וגלים גלים של מחלות ילדים ומבוגרים אחרות שטפו את העיר. רופאים, לעומת זאת, היו בצמצום. במחצית הראשונה של המאה מנע הממונה על ה'חלוקה', הבנקאי צבי הירש לעהרן, את בואו של רופא לירושלים. לשיטתו, עיר הקודש נועדה לעבודת השם, ואילו סתם רופא הרי הוא מין ואפיקורס. "אין להאמין בדתיות הרופאים. הם יזרעו זרע המינות חס וחלילה וגם אם ירפאו הגופים יחליאו הנפשות ואין לך רעה גדולה מזו", כתב לעהרן, שהעדיף בגלוי כי חולי ירושלים יפנו, בלית ברירה, לבית החולים של המסיון ולא לרופא יהודי, רחמנא לישזבן.

במחצית השניה של המאה כבר פעלו בעיר שלשה בתי חולים יהודיים, שנים של האשכנזים (רוטשילד ו'ביקור חולים') ואחד של הספרדים ('משגב לדרך'), אבל הם לא היו הרבה יותר ממה שנהוג לכנות היום מרפאות, החולים שפנו אליהם היו צריכים לפעמים לשלם סכום גדול, ואם לא היו שייכים לעדה או לכולל הנכון היו מתקבלים רק בקושי. אז מה עושים במקרים של צרה רצינית, כשאין כסף או כשיד הרופא קצרה מהושיע?

הדבר הקשה, מהני עובדי ביש, דעבדי הנך נשי, בקצת ערי ישראל, שבארצות ישמעאל, שנוהגות לעשות מיתוק לחולים, או לעקרות ולמפלת נפלים, או למי שבניו בר-מינ מתים, ולכואבי עיניים או לשוטים, ולכל מקרים ומאורעים, וכל מדוי מצריים הרעים. המתחכמים ברפואתם, ומטים עקלקלותם, למחק לשדים להצילם מצרתם וימלט משחיתותם... זה המנהג המקולקל, ואורח המעוות והמעוקל... הוא עבודה זרה גמורה, אשר היא מן הכלל חמורה... שארית הפלטה אשר לעמלק ולמצרים הקדמונים, מעבודת השדים הנהוגה מימים ראשונים.

כך קונן רבי מנשה סתהון, מרבני ארם צובא, היא חאלב שבסוריה, אשר הגיע לירושלים באותה שנה, תרל"ד, והזדעזע ממה שראו עיניו. האלטרנטיבה לרופאים שלא היו, או לבית החולים של המסיון, היתה ה'מיתוק', כלומר הפניה לשד כדי שיסיר את הקללה מן הנפגע. בשפה העממית נקרא הטכס "אינדולקא" (שיבוש של המלה הספרדית אינדולגין, כלומר מחילה, כנראה בגלל התפיסה שהאדם עשה משהו רע

לשד או לשדים, ויש לפייס אותם).

הנשים שעסקו בסוג זה של מאגיה, ככל הנראה באופן מקצועי, הציעו כמה רמות של טכס, החל מאינדולקא "זעירה" שכלל רק ניסוך של מים, מלח או סוכר לשדים עם אמירת איזה נוסח בקשה צנוע, וכלה ב"אינדולקו גראנדי" שכללה עריכת סעודה רבתית לשדים, שבירת עשרות ביצים ואפילו שחיטה של תרנגול שחור, מה שבטוח. כל הטכסים הללו היו בעלי אופי של פניה אל כחות האופל: הם נערכו בלילה, החולה היה מתחייב שלא לקרוא קריאת שמע, שלא לברך, ובכלל שלא להזכיר כל דבר שבקדושה, ליתר בטחון נעקרו גם המזוזות מפתח הבית כדי שלא יפריעו לשדים בתנועתם החופשית.

למקרים בהם בסופו של תהליך האינדולקא לא עבד, החזיקו הנשים הכשפניות שלל תירוצים, ועיקרם הוא שהשדים שיש לפייסם אינם דיירי הבית העכשווי בו מתגורר הנפגע אלא קשורים לכתובת אחרת, מה שנתן להם את האפשרות להאריך את הטיפול ולהעביר את החולה ממקום למקום. לעומת זאת, היו גם הצלחות:

אחרי עשותם המיתוק המר הזה כמה פעמים, או ניסוך המים והמלח כמה ימים, לא יבצר מאיזה פעם שיתרפא החולה על ידי תרופות טבעיות וסמים, או לכלות הימים הקצובים עליו ליסורין במספר רשומים... והנה המה הנשים השוטות שמחות, והולכות הלוך ומשבחות, שאיך המיתוק או ניסוך המים והמלח גרם לרפואתו, שהמה החזירו לו בריאותו...

רבי מנשה סתהון לא התעצל, וכתב: מאה עשרים ושבעה עמודים, בהם הוא דן בטוב טעם ודעת בכל הצדדים ההלכתיים השונים הקשורים למנהג האינדולקא, ומגיע למסקנה כי מדובר באיסור חסור. מה שמדהים עוד יותר: כל הספר כתוב, כמו הקטעים שציטטתי כאן, בחרוזים טובים! החריזה נעלמת רק בחמישים העמודים האחרונים של הספר, המכילים הסכמות של כל רבני המזרח התיכון פחות או יותר (זו היא ה"כנסיה לשם שמים" שנתנה את שמה לספר), מה שמשקף את כוונתו הנחרצת של ר"מ סתהון לבער את נגע הזביחה לשדים אחת ולתמיד.

אלא שהיתה לרב סתהון בעיה רצינית. הריא"ז (שדבריו הובאו בשלטי גבורים לעבודה זרה פ"ב), התייר למען האמת את אותו הדבר, פחות או יותר:

נראה כעני דהמיתוק שעושין הנשים מדבש וחלב לרפואה וכן העשן שמעשנים מותר שלא חייבה תורה בבעלת אוב אף על פי שמקטר לשד אלא מפני שמעלה המת, וכן מעשה כשפים לא נאסרו אלא כשעושין מעשה או כשאוחזין את העיניים כמו שנתבאר, אבל בעישון ומיתוק אין בהם כל אלה, וגם אין בהם חובר חבר שאינם מתכוונים לחבר השדים אלא לרצותם על רפואת החולה ושלא יזיקוהו.

טענתו של ר"מ סתהון כנגד הריא"ז בנויה על שני קוים. ראשית, הוא מסביר שבעל התשובה הזו לא היה מודע לכל המעשים שעושות אותן נשים כשפניות, ובפרט לסוג התפילות שלהן אל השדים ולזביחה או מעין זביחה של חיות וחומרים שונים. שנית, הוא פשוט טוען שהריא"ז טעה, או בנסוח הנימוסי המקובל אצל רבנים, ש"תלמיד טועה כתבם בגליון קונטרסו", אבל בכל מקרה אפילו אם אלו אכן דברי הריא"ז, "שגגה היא שיוצאת מלפני השליט". ר"מ סתהון אף מסביר כי ה'הצלחה' של עבודת השדים לשרוד במבחן הדורות, היא היא הסיבה בגללה מזכרה היא לבדה בפרשתנו:

⁵ הריא"ז כאן הולך על פי הגמרא בכריתות ובסנהדרין שהציעה כי מקטר לשד הוא בעל אוב. באמת כשראיתי את הגמרא נפלאתי איך אפשר לומר כך, הרי מעשה האוב מפורש בספר שמואל. מתברר שהריא"ז הבין כי אכן מדובר באותו דבר, כלומר בהקטרה לשד כדי שיעלה את המת.

ולא הוזכרה בשירה שום עבודה אחרת זולתה, יען כי גלוי וידוע לפנינו יתברך מגיד אחרית מראשית טרם היותה, כי טעות העבודה לשדים נמשכת מדור לדור עתיקא קשיא מחדתא, וככחה אז כן כוחה עתה.

ואכן, תרבות הלחשים והנחשים רוחשת עדיין מתחת לפני השטח, גם בימינו אלה⁶. עד כמה היא תשרוד גם בעתיד? השד יודע.

הרמב"ם נגד השדים

מכל חכמי ישראל של ימי הביניים, אחד הבודדים שלא האמינו במציאותם של השדים הוא הרמב"ם.

מדוע שלל הרמב"ם את השדים קשה לדעת. לפעמים השקפותיו הרציונליסטיות של הרמב"ם בנויות על פילוסופיה הטבע של אריסטו (כך, כשהוא פוסל את האסטרולוגיה, הדבר בנוי על הטענה השגויה לפיה מה שמעל לגלגל הירח אינו יכול להשפיע על מה שמתחתיו), ולפעמים על נסיונו האישי. על המשנה המתייחסת ל"עכבר שחציו בשר וחציו אדמה" (חולין קכז), כנראה מבטאת את ההנחה שעכברים נוצרים מלכלוך ומחול והספסימן הזה הוא בדיוק באמצע התהליך) הרמב"ם בפירוש המשניות מעיר שזהו "דבר מפליא שאין לו הסבר כלל" ואף על פי כן הוא מקבל אותו מפני "שאין שיעור למספר האנשים אשר אמרו לי שראו אותו". סביר להניח שבדורו של הרמב"ם היה אפשר לראיין גם הרבה אנשים שראו שדים והתעסקו איתם, מכל מקום - את הרעיון הזה הרמב"ם לא קיבל.

אך בעצם ההכחשה לא תם העניין. לאמונה במציאותם של השדים יש גם השלכות הלכתיות רבות מאד, ששתים מהן (הקשורות לקטב מרירי) ראינו כבר. נטילת ידים שלש פעמים בבוקר, מטרתה לסלק את הרוח הרעה הקרויה "בת מלך", נשים שהשדים קולעים בלילה את שערתיהן יכולות לטבול כך ואין זו חציצה (יו"ד קצ"ח), השומע קול שאומר איש פלוני מת, או כתבו ותנו גט לאשתי, אין יכולים להתיר את האשה על סמך אותו קול אלא אם כן ניתן לוודא שהדובר אינו שד (אה"ע י"ז), וכיוצא בזה.

לרמב"ם כבעל הלכה הייתה שיטה מעניינת להתמודד עם ההלכות האלו. הוא ככל הנראה לא כתב מימיו בפירוש שאין שדים, אבל הוא נקט בשיטה של 'התנגדות פסיבית' ופשוט השמיט את ההלכות האלו מספרו. מעניין שחלק מן הנושאי כלים של הרמב"ם פעלו בצורה הפוכה - במקום להסביר את שיטתו בהלכה כמשקפת את דעתו בעניין השדים, הם טרחו ומצאו אוקימתא בסוגיה שעל פיה יכול היה הרמב"ם לפסוק את פסקו גם אילו היה ממאמיניהם.

בנו של הרמב"ם, רבי אברהם, היה כבר פחות זהיר. בהקדמתו לאגדות הש"ס הוא כותב בגלוי ש"מעשיות שזכרו בהם שדים" אינן אלא "מעשיות שנראו ואירעו בהם בחלום, וזכרו אותם בלשון צח ופשוט לדעתם, כי אי אפשר שיטעה בהם בעל שכל ובינה", כלומר שחז"ל הרשו לעצמם לדבר על שדים רק מפני שהרעיון הוא כה אבסורדי עד שלא יעלה על הדעת שמישהו יהיה כה טיפש עד שיאמין בו. מדבריו נראה שהרמב"ם אכן פרש את מעשיות חז"ל הכוללות שדים באופן אלגורי או כחלומות. מה יענה הרמב"ם לפסוקים מפורשים, כמו זה הנמצא בפרשתנו? כנראה הוא סבר שהזכיחה לשדים נאסרה אף שאלו אינם קיימים, בדיוק כפי שנאסרה העבודה לאלילים או הכישוף למרות שלדעתו לא מדובר בטכניקות ש"עובדות" אלא בשטויות:

ודברים האלו כולן, דברי שקר וכזב הן, והן שהטעו בהן עובדי עבודה זרה הקדמונים לגויי הארצות, כדי שיינהו אחריהן. ואין ראוי לישראל, שהן חכמים מחוכמים, להימשך בהבלים

אלו, ולא להעלות על הלב שיש בהן תעלה: שנאמר "כי לא נחש ביעקב, ולא קסם בישראל" ... כל המאמין בדברים אלו, וכיוצא בהן, ומחשב בליבו שהן אמת ודברי חכמה, אבל התורה אסרה אותן, אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת, ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתן שלמה. אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת, יידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברים שאסרה תורה, אינן דברי חכמה, אלא תוהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת, ונטשו כל דרכי האמת בגללן. (ע"ז סוף פ"א)

שלילת השדים של הרמב"ם זכתה להתנגדות גורפת, גם מכיוונם של פרשנים רציונליסטים אחרים, בין היתר על בסיס הפסוק המפורש בפרשתנו. הנה האברבנאל:

כבר ידעת כונת הרב המורה (נבוכים) בחלק ג' פרק ל"ז בכל מעשי הכשוף ויתר הדברים והוא שהם כלם דברי תוהו והבל שנמשכו אחריהם חסרי הדעת והם כלם מפועל הדמיון ואינם שיהיה בהם שום ממשות ... **כי הוא לא יסבור במציאות השדים** ולכן יחשוב שהמעשים האלה הם כלם מעשה תעתועים. אבל הדעת הזה התורה האלהית מכזיבתו שהניחה מציאות השדים באמרו "זבחו לשדים לא אלוה". וקבלת חכמינו סותרת לזה כי הם קבלו מציאות השדים ומעשי הכשפים.

חכמי ישראל שנטו יותר אל המיסטיקה ודאי שלא יכלו לקבל את רעיונותיו של הרמב"ם, ומי שיצא נגדו בהתקפה החריפה ביותר הוא כנראה הגאון מוילנא. מכיון שהגאון כתב את הגהותיו על השלחן ערוך, הערתו מופיעה, באופן שיש בו מן האירוניה, דווקא על אחת ההלכות הנדירות שבהן רבי יוסף קארו (כשלעצמו לא רק פוסק אלא גם מקובל, שכתב ספר עם תשובות שקיבל מפי 'מגיד' שמימי, ובוודאי שלא הייתה לו שום בעיה עקרונית עם שדים, רוחות וכשפים) **מסכים עם הרמב"ם**. כאשר השלחן ערוך מתיר (יו"ד קע"ט סעיף ו) לחש קסמים שנועד להפיג את כאב העקיצה של עקרב "אף על פי שאין הדבר מועיל כלום", הגר"א מתקיף:

[כך כתב] הרמב"ם ... אבל כל הבאים אחריו חלקו עליו שהרי הרבה לחשים נאמרו בגמרא. והוא **נמשך אחר הפלוסופיא הארורה** ולכן כתב שכשפים ושמות ולחשים **ושדים** וקמיעות הכל הוא שקר. אבל כבר הכו אותן על קדקדן, שהרי מצינו הרבה מעשיות בגמרא ... וכן קמיעין בהרבה מקומות ולחשים רבו מלספר. והפלוסופיא הטתו ברוב לקחה לפרש הגמרא הכל בדרך הלצ"י (כלומר, בדרך המליצה) ולעקור אותם מפשטן, וחס וחלילה איני מאמין בהם, ולא מהם ולא מהמונם ... כל הדברים הם כפשטן אלא שיש בהם פנימיות, לא פנימיות של בעלי הפלוסופיא **שזורקין אותו לאשפה**, שהם חיצוניות, אלא של בעלי האמת.

השדים בתוכנו

אז מה הם בעצם אותם שדים? האם גופם שקוף? האם הם יכולים לעוף? אילו תכונות על טבעיות יש להם? והאם באמת רגליהם הן בצורת רגלי תרנגולת?

בגמרא (חגיגה ט"ז) נוכל למצוא תשובה חלקית:

תנו רבנן: 'ששה דברים נאמרו בשדים: שלשה כמלאכי השרת, ושלשה כבני אדם ... יש להם כנפים כמלאכי השרת, וטסין מסוף העולם ועד סופו כמלאכי השרת, ו... שומעין מאחורי הפרגוד כמלאכי השרת ... אוכלין ושותין כבני אדם, פרין ורבין כבני אדם, ומתים כבני אדם.

⁶ כדאי להזכיר שגם בוני שכונת רחביה, בשנות העשרים של המאה העשרים, דאגו שלא יהיו בה רחובות מפולשים אלא רק רחובות קצרים או כאלו הבנויים במסלול עקמומי, מפני שסברו כי השד הולך רק בקווים ישרים.

השד, אם כך, הוא יצור ביניים בין האדם למלאך, אבל בכמה מובנים בסיסיים: אכילה ושתייה, פריה ורביה ומוות, השדים זהים לבני אדם.

אלא שכאן מתעוררת בעיה קשה: כיצד נדע, לפי זה, אם האנשים הסובבים אותנו, בבית או בשוק או בבית הכנסת, הם באמת בני אדם ולא שדונים? נכון, לשדים יש כנפיים, אבל יכול להיות שהם מסוגלים להסתיר אותן או לגרום לנו לא להבחין בהן. איך נגלה אותם?

על השאלה הזו איני יודע לענות, אבל מעניין לראות כיצד פוסקי ההלכה הפכו, בכמה דוגמאות נדירות, את הבעיה לפתרון. אם כל אדם בשטח יכול להיות בעצם שד, אפשר להקל במקרים קשים שבהם לא מוצאים דרך אחרת לפתרון.

אשר נדרשתי ממעלת כבוד תורתו על המעשה זר ותמוה אשר בא לידך, באשה שנבעלה לרוח או לשד שקורין טרכ"ט, ובא אליה בתחלה כדמות כעלה, ובשנייה כדמות פריץ, והיא אשה בעולת בעל אם היא נאסרת לבעלה. (שו"ת מהר"ם לובלין קט"ז)

אכן בעיה. מדובר כאן על אשת איש שזינתה, וכידוע במקרה כזה היא נאסרת על בעלה. מה הפתרון? - שד! איך החליטה

הגברת שהיצור עמו חלקה את מיטתה הוא 'רוח או שד' ולא בן אדם - חידה היא, כמו השאלה מדוע הסכימה למעשה כאשר בא אליה 'בדמות פריץ' ולפחות הייתה יכולה להבין שלא מדובר בבעלה. אבל מהר"ם לובלין לא הוטרד מן השאלות האלו, ופנה ישר אל פסיקת ההלכה מתוך הנחה שהמציאות היא בדיוק כפי שתוארה.

בתשובתו התיר המהר"ם את האשה בשופי, ובעצם הוא אמר משהו יותר חזק - שסוג כזה של זנות מותר! איפה כתוב שזה אסור?

לא אקרי זונה אלא הנבעלת ביאת איסור וברוח ושד לא אשכחן איסור בקרא.

גם החיד"א (חיים שאל ח"א נ"ג) דן בפסק המהר"ם לובלין והעלה כי "הוראת מהר"ם מלובלין יוצאה בהנמא ויורו המורים שרו חכימא⁸", וכך נפסק גם בבית שמואל (אה"ע ו' סק"ז). על פניו, יש כאן פטנט נפלא להתיר אשה מנאפת לבעלה. מי יכול להוכיח שהבועל, תהא הצורה אשר לבש אשר תהא, לא היה פשוט שד?

וזוהי, ודאי תשמחו לשמוע, רק ההתחלה.

הסיפור הבא קרה לפני כמה שנים בכפר בשם חוטשא (Chotča), כשני קילומטרים צפונית לסטרופקוב אשר בסלובקיה (אז חלק מן האימפריה האוסטרו-הונגרית). לגבי הפרטים יש כמה גרסאות, אבל בגדול, אשה יהודיה בכפר הזה ילדה בן למזל טוב, למרות שהיה ברור שבעלה אינו אביו⁹. כאן הצרה יותר גדולה: לא רק שהגברת נאסרה לבעלה, הבן הוא ממזר ואסור לבא בקהל.

⁷המהר"ם נותן שם שני ציורים, האחד הוא שהיא זינתה ברצון, והשני שנבעלה באונס ומדובר באשת כהן.

⁸ראה גם תנחומא (בובר) לבראשית סימן כ"ז, מקץ סימן ט"ו. בשאלת המקרה ההפוך - של איש ושידה, ראה בתשובת החיד"א הנ"ל שסבר כי יש בכך לפחות איסור של הוצאת זרע, והיפך דבריו מפורש לכאורה באור זרוע, ח"א - הלכות בעל קרי סימן קכד.

⁹באחת הגרסאות מסופר שהבעל שהה מחוץ לביתו יותר משנה.

רבני האזור, כך מספרים¹⁰, התירו את האשה לבעלה, ואת הילד לבא בקהל, על פי תשובת מהר"ם לובלין שהזכרנו, כלומר על פי הטענה שהבועל היה שד. הפסק לא התקבל בקלות, וכמה דורות אחר כך, בתרצ"ט 1939, עדיין נזקק הרב אשר מילר (שו"ת חיי אשר, סימן קכ"ג) לשאלתו של אב מרומה,

שעשה שידוך עם ביתו עם בן פלוני ואחר כך נודע לו שמערערים על משפחת החתן שהוא ממשפחת ה"חיטשער" אשר רבים נמנעים מלהתחתן אתם, האם יכול לנתק הקשר האירוסין בלי שיהיה מחויב לשלם קנס.

הרב מילר, לא זו בלבד שהתיר את הפרת השידוך ללא קנס, אלא ששפך את מררתו על אותה "משפחה גדולה" שמקורה בצאצא החשוד.

רובם נתיישבו בקהילות הסמוכות לסטרופקוב ... המה בעלי ריב ומחלוקת יען שאינם מזרע ישראל ... הרב מסטרופקוב אמר שמי שהוא ממשפחה זו, אפילו הכשר שבהם, יש לו שתי וערב תחת עורו כנגד לבו.

ואם לבכם עדיין אינו רועד מפחד, הנה הצימוק: לפי ויקיפדיה (בידיש), משפחה זו, צאצאי השד מחיטשע, היא אחת המשפחות הגדולות המרכיבות את חסידות סאטמר בויליאמסבורג. תודו שזה מסביר משהו. כנראה שכאשר קוראים שם את הפסוק 'זבחו לשדים לא אלוה', הם חושבים על 'זקניך ויאמרו לך'...

¹⁰אומרים שהתשובה המתייחסת למעשה זה נמצאת במחנה חיים ח"ג נ"ה, אבל המעיין שם יראה שלא הזכיר אלא את היתר האשה לבעל ולא את היתר הבן לבא בקהל. אדרבה נראה מדבריו שסובר כי שדים ונשים (או שדות ואנשים) אינם יכולים להפרות זה את זה.